

اللَّهُ
الرَّحْمَنُ
الرَّحِيمُ

تأییدیه اعضای هیئت داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان‌نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیئت داوران نسخه نهایی پایان‌نامه سرکار خانم فروزان باهری تحت عنوان: بررسی تطبیقی مضامین عاشورائی در شعر شعرای سبک بازگشت و انقلاب اسلامی (با تأکید بر شعر سه شاعر دوره بازگشت و سه شاعر انقلاب اسلامی) را از نظر فرم و محتوا بررسی نموده و پذیرش آن را برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد تأیید می‌کنند.

اعضای هیئت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضا
۱- استاد راهنما	دکتر ناصر نیکوبخت	دانشیار	
۲- استاد مشاور	دکتر محمد رضا سنگری	استادیار	
۳- استاد ناظر (داخلی)	دکتر سعید بزرگ بیگدلی	دانشیار	
۴- استاد ناظر (خارجی)	دکتر مهدی نیک منش	دانشیار	
۵- نماینده شورای تحصیلات تکمیلی	دکتر سعید بزرگ بیگدلی	دانشیار	

آیین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاست‌های پژوهشی و فناوری دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهش‌های علمی که تحت عنوان پایان‌نامه، رساله و طرح‌های تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد زیر را رعایت نمایند:

ماده ۱- حق نشر و تکثیر پایان‌نامه/ رساله و درآمدهای حاصل از آنها متعلق به دانشگاه می باشد ولی حقوق معنوی پدید آورندگان محفوظ خواهد بود.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه/ رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی باید به نام دانشگاه بوده و با تایید استاد راهنمای اصلی، یکی از اساتید راهنما، مشاور و یا دانشجو مسئول مکاتبات مقاله باشد. ولی مسئولیت علمی مقاله مستخرج از پایان‌نامه و رساله به عهده اساتید راهنما و دانشجو می باشد.

تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه/ رساله نیز منتشر می‌شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب، نرم افزار و یا آثار ویژه (اثر هنری مانند فیلم، عکس، نقاشی و نمایشنامه) حاصل از نتایج پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی کلیه واحدهای دانشگاه اعم از دانشکده ها، مراکز تحقیقاتی، پژوهشکده ها، پارک علم و فناوری و دیگر واحدها باید با مجوز کتبی صادره از معاونت پژوهشی دانشگاه و براساس آئین‌نامه های مصوب انجام شود.

ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه یافته ها در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این آیین‌نامه در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۸۷/۴/۱ در شورای پژوهشی و در تاریخ ۸۷/۴/۲۳ در هیأت رئیسه دانشگاه به تایید رسید و در جلسه مورخ ۸۷/۷/۱۵ شورای دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب در شورای دانشگاه لازم‌الاجرا است.

«اینجانب محمد باهری دانشجوی رشته زبان و ادبیات فارسی و رودی سال تحصیلی ۹۰ مقطع دانشکده علوم انسانی متعهد می شوم کلیه نکات مندرج در آئین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی دانشگاه تربیت مدرس را در انتشار یافته‌های علمی مستخرج از پایان‌نامه / رساله تحصیلی خود رعایت نمایم. در صورت تخلف از مفاد آئین‌نامه فوق‌الاشعار به دانشگاه وکالت و نمایندگی می‌دهم که از طرف اینجانب نسبت به لغو امتیاز اختراع بنام بنده و یا هر گونه امتیاز دیگر و تغییر آن به نام دانشگاه اقدام نماید. ضمناً نسبت به جبران فوری ضرر و زیان حاصله بر اساس برآورد دانشگاه اقدام خواهم نمود و بدینوسیله حق هر گونه اعتراض را از خود سلب نمودم»

امضا: محمد باهری
تاریخ: ۹۲، ۱۲، ۱۴

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل را چاپ کند:

«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد/ رساله دکتری نگارنده در رشته
سال در دانشکده

سرکار خانم/جناب آقای دکتر ، مشاوره سرکار خانم/جناب آقای دکتر
و مشاوره سرکار خانم/جناب آقای دکتر از آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تامین نماید.

ماده ۶: اینجانب **فرزانه باهری** دانشجوی رشته **زبان و ادبیات فارسی** مقطع **کارشناسی ارشد**

تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: **فرزانه باهری**

تاریخ و امضا:

۹۲/۱۲/۴

دانشگاه تربیت مدرس
دانشکده علوم انسانی
پایان نامه دوره کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی

عنوان:

بررسی تطبیقی مضامین عاشورایی در شعر شاعران دوره بازگشت و انقلاب اسلامی

نگارنده:

فروزان باهری

استاد راهنما:

دکتر ناصر نیکوبخت

استاد مشاور:

دکتر محمدرضا سنگری

بهمن ۱۳۹۲

چکیده

یکی از جریان های مهم و پربسامد نوع غنایی شعر فارسی، شعر عاشورایی است که در دیوان شاعران شیعی از آغاز بروز حادثه حماسی عاشورا و شهادت حضرت اباعبداله الحسین (ع) و یارانش تاکنون به منصفی ظهور رسیده است. با توجه به مقتضیات زمانی و حوادث سیاسی و اجتماعی هر عصر، شعر عاشورایی هم از نظر فرم و قالب و هم از نظر موضوع و محتوا، تطور و دگرگونی هایی داشته است. دوره ی بازگشت ادبی و عصر انقلاب اسلامی، دو دوره ی متفاوت تاریخ ادب فارسی است که با توجه به مقتضیات سیاسی و اجتماعی هر دوره، شاعران شیعی در خصوص باز نمود واقعه ی عاشورا عکس العمل ویژه ای داشته اند.

نتیجه ی بررسی های صورت پذیرفته در شعر سه شاعر دوره ی بازگشت (صبحی بیدگلی، وصال شیرازی، سروش اصفهانی) و سه شاعر عصر انقلاب اسلامی (موسوی گرمارودی، علی معلم، سید حسن حسینی) نشان می دهد که شعر عاشورایی دوره ی بازگشت بیشتر حول محور سوگ و بزرگداشت تعزیت و لعن و نفرین بر دشمنان آل البیت منحصر شده است؛ اما در مقابل، در شعر عصر انقلاب، به ابعاد دیگر از جمله حماسه، عرفان، ایثار، شهادت، ظلم ستیزی، پاسداشت آزاد منشی، مرگ سرخ، زیستن با عزت، فداکاری و ... تأکید می شود. به علاوه قالب های شعری این دوره نیز متنوع تر از قالب های عصر بازگشت است.

واژه های کلیدی: شعر عاشورایی، شعر دوره بازگشت، شعر عصر انقلاب، سبک شعر

تقدیم بہ

پیشگاہ مقدس اباعبداللہ الحسین (ع) کہ از او مدد گرفتیم و نامش را سر لوحہ کارم

قرار دادیم

مشکر و قدردانی:

بیشکر و سپاس از راهبانی ها و زحمات فراوان استاد محترم راهب جناب آقای دکتر ناصر نیکو بخت که همواره با آرامش و بردباری به من روحیه مضاعف می داد و مشکر و قدردانی از استاد محترم مشاوری جناب آقای دکتر محمد رضا سنگری که از ابتدای تا انتهای این تحقیق از مشورت ها و کمک های بی شائبه ایشان بهره مند بوده ام.

فصل اول: کلیات

۲	.....	مقدمه
۳	.....	مسأله تحقیق
۴	.....	تاریخچه شعر عاشورایی
۶	.....	شعر عاشورایی از آغاز تا دوره بازگشت در ادب فارسی
۱۱	.....	شعر عاشورایی در دوره بازگشت و انقلاب اسلامی
۱۲	.....	اهداف و ضرورت تحقیق
۱۴	.....	سؤالات تحقیق
۱۴	.....	فرضیه های تحقیق
۱۵	.....	مواد و روش انجام تحقیق
۱۵	.....	پیشینه تحقیق
۱۷	.....	جنبه نوآوری تحقیق

فصل دوم: دوره بازگشت

۱۹	.....	مقدمه
۱۹	.....	وضع اجتماعی دوره بازگشت ادبی
۲۰	.....	وضع شعر در دوره بازگشت ادبی
۲۹	.....	انواع شعر در دوره بازگشت ادبی
۲۹	.....	- اشعار مذهبی
۲۹	.....	- اشعار عرفانی
۳۰	.....	- مدیحه و اشعار درباری
۳۰	.....	- اشعار سیاسی و اجتماعی
۳۰	.....	قالب های شعر در دوره بازگشت
۳۱	.....	ویژگی های زبان شعری در دوره بازگشت
۳۲	.....	- پیچیدگی و تعقید لفظی
۳۲	.....	- اصطلاحات عامیانه
۳۳	.....	- ترکیب سازی و لفظ تراشی

۳۴	..... کاربرد واژه های عربی
۳۵	..... شعر عاشورایی در دوره بازگشت
۳۶	..... ویژگی های لفظی و ساختاری شعر عاشورایی دوره بازگشت
۳۷	..... قصیده
۳۷	..... غزل
۳۸	..... ترکیب بند
۳۹	..... رباعی
۳۹	..... بحرطویل
۴۱	..... شاعران عاشورایی دوره بازگشت
۴۲	..... صباحی بیگدلی
۴۳	..... سبک شعری و آثار عاشورایی صباحی
۴۴	..... وصال شیرازی
۴۵	..... سبک شعری و آثار عاشورایی وصال
۴۶	..... سروش اصفهانی
۴۷	..... سبک شعری و آثار عاشورایی سروش

فصل سوم: شعر انقلاب

۵۰	..... مقدمه
۵۱	..... ویژگی های ادبیات انقلاب اسلامی
۵۲	..... شعر انقلاب اسلامی
۵۶	..... شعر عاشورایی انقلاب
۵۸	..... ویژگی های محتوایی شعر عاشورایی انقلاب
۶۲	..... ویژگی های لفظی و ساختاری شعر عاشورایی انقلاب
۶۴	..... غزل
۶۵	..... مثنوی
۶۶	..... رباعی
۶۷	..... ترکیب بند
۶۹	..... چارپاره
۷۰	..... قالب آزاد
۷۲	..... شاعران عاشورایی انقلاب

۷۴	..... سیدعلی موسوی گرمارودی
۷۵	..... سبک شعر و آثار گرمارودی
۷۷	..... علی معلم دامغانی
۷۸	..... سبک شعر و آثار معلم
۸۰	..... سید حسن حسینی
۸۰	..... سبک شعری و آثار حسینی
۸۳	..... ادبیات پایداری
۸۶	..... ادبیات پایداری در انقلاب اسلامی

فصل چهارم: مقایسه و تطبیق

۹۴	..... مقایسه اشعار عاشورایی دوره بازگشت و انقلاب در حوزه زبان
۹۸	..... قالب های شعری عصر انقلاب
۱۰۳	..... مقایسه اوزان و بحرهای عروضی در دو دوره
۱۱۳	..... مقایسه اشعار عاشورایی دوره بازگشت و انقلاب در حوزه محتوا
۱۱۴	..... مقایسه محتوای «سوغ» در اشعار عاشورایی بازگشت و انقلاب
۱۲۴	..... مقایسه اشعار حماسی و عرفانی در دو دوره بازگشت و انقلاب
۱۳۲	..... مفاهیم ارزشی در شهر عاشورایی عصر انقلاب
۱۳۴	..... نتیجه گیری
۱۳۶	..... بررسی فرضیه های پژوهش
۱۳۸	..... پیشنهادها
۱۳۹	..... فهرست منابع
۱۴۳	..... فهرست مقالات
۱۴۴	..... چکیده لاتین

فصل اول: کلیات

مقدمه

حادثه‌های بزرگ و رویدادهایی که بازتاب و تأثیری عمیق در زندگی و جوامع بشری دارند، همراه با خود، فرهنگ، ادبیات، هنر و چشم‌اندازهایی تازه می‌آورند که اگرچه با حادثه‌های مشابه در تاریخ آن سرزمین وجوه مشترک و همخوان دارند، ابعاد و شاخصه‌هایی متفاوت از آن‌ها دارند.

یکی از این حادثه‌های تأثیرگذار که تاریخ اسلام و انسان را تکان داد و دستخوش تحولی عظیم کرد، حادثه‌ی خونبار کربلا بود. این حادثه موجب شد تا وجدان‌های خفته از ریا و تزویر ستم‌کاران بیدادگر، بیدار گردند و در تعریف و شناخت خود از انسان و انسانیت بازنگری نمایند.

«عاشورا، زلال‌ترین و شورانگیزترین حماسه‌ی تاریخ اسلام، الهام‌بخش همیشگی رهروان آزادی و وارستگی است. حماسه‌ای که در نیم‌روزی داغ، بر ساحل تشنگی رقم خورد و سپس، دامن‌گستر و توفنده، در آوندهای تاریخ جریان یافت و امروز و همه روز، چراغ نسل‌ها و کشتی امن طوفان‌زدگان تواند بود.»

عاشورا، کتاب جامع عشق است. عروه الوثقای نجات و سنگ نشان هدایت و رشاد و فلاح. عاشورا، عزت اسلام است و فرهنگ‌نامه‌ی همه‌ی آنان که در جستجوی مفهوم صریح و مجسم واژه‌های سخاوت و صدق و صفا و حریت و عزت‌اند. عاشورا، حجت را بر انسان تمام کرد. بی‌حسین (ع)، تاریخ ابتر بود و هر حماسه، قصه‌ی بی‌روحی که جز ملال خاطر و کسالت روح، حاصلی نداشت.»

(سنگری، ۱۳۷۰: ۳۵)

بی‌گمان، هیچ حادثه‌ای را نمی‌توان یافت که به اندازه‌ی این حماسه‌ی سترگ و سرنوشت‌ساز، با نفوذ در عمق جان و فطرت انسان‌های آزاد و آگاه، تشنگان حقیقت را سیراب ساخته و حق باوران عالم را تا مرز شیفتگی و شیدایی بکشاند و عرصه‌هایی گوناگون از حیات بشر را تجلی‌گاه شکوه و عظمت خود نماید.

مسأله‌ی تحقیق

یکی از عرصه‌هایی که توانسته است در به تصویر کشیدن این واقعه‌ی عظیم تاریخی سهم و نقش به‌سزایی ایفا کند، عرصه هنر و ادب، به ویژه شعر و نظم بوده است. از آنجا که زبان شعر، زیباترین، گویاترین و رساترین زبان برای بیان واقعه و توصیف حادثه است، شاعران متعهد شیعی مذهب و پیروان و دوست‌داران اهل بیت پیامبر گرامی اسلام(ص) از دیرباز، و اندکی پس از واقعه‌ی عاشورا، با سرودن مرثی و اشعار حماسی و عاطفی و عرفانی، نقشی به سزا و بی‌بدیل در شناساندن و نمایاندن زوایای پنهان این حادثه‌ی بزرگ داشته‌اند.

«شاید به جرأت بتوان ادعا کرد در کمتر حادثه‌ای، شاعران بسان این حادثه به میدان آمده و با سوز و گداز درونی و حماسه و خروش بیرونی از واقعه سخن گفته باشند ... چهارده قرن از وقوع حادثه‌ی کربلا می‌گذرد و به شهادت تاریخ، در سوگ هیچ انسانی، از آدم تا خاتم، آن قدر مرثیه که در سوگ اباعبدالله سروده شده است. پدید نیامده و شعر سروده نشده است و گذشت زمان و مرور دهور آن را هر سال از سال پیش زنده‌تر و شکوهمندتر ساخته است. (محمدزاده، ۱۳۸۳: ۳۱)

شعر عاشورایی در دوره‌های مختلف، در قالب‌های متعدد و در انواع حماسی، تعلیمی و غنایی نمود داشته است و شاعران شیعی، در مناسبت‌های مختلف، با بیان وقایع حماسه‌ی بزرگ عاشورا، یاد و خاطره رشادت‌ها و شهامت شهیدان کربلا را گرامی داشته‌اند.

مضامین شعر عاشورایی را می‌توان در ابعادی همچون: حماسه، وفاداری، صبر و پایداری، انجام تکلیف، امر به معروف و نهی از منکر، اطاعت و فرمانبرداری و ... و گاه، توجه دادن مخاطب به درجه‌ی عظمت و بزرگی مصیبتی که بر خاندان پیامبر (ص) گذشته است، مشاهده کرد.

در این پژوهش قصد داریم شعر عاشورایی دوره‌ی بازگشت ادبی را با شعر عاشورایی دوره‌ی انقلاب اسلامی، با تأکید بر شعر سه نفر از شاعران شاخص و برجسته هر دوره، از منظر صورت و محتوا، مورد بررسی و مقایسه قرار داده و ویژگی‌های صوری و محتوایی هر دوره را بیان کنیم. از میان شاعران دوره‌ی بازگشت ادبی، حاج سلیمان صباحی بیدگلی، وصال شیرازی، و سروش اصفهانی را به دلیل پیشگامی و شهرت آن‌ها در شعر عاشورایی برگزیده‌ایم. و از میان انبوه شاعران دوره‌ی انقلاب اسلامی، علی موسوی گرمارودی، علی معلم دامغانی، و سید حسن حسینی را به دلیل شهرت نوآوری‌ها و ظرایف شعری در سروده‌های عاشورایی‌شان، انتخاب کرده‌ایم.

تاریخچه‌ی شعر عاشورایی

عاشورا سرایی در تاریخ ادب فارسی قدمتی دیرینه دارد. شاعران ایرانی که از آغازین روزهای نهضت حسینی به حقانیت شهیدان کربلا واقف بودند، در تمامی دوران ظلم و ستم سلاطین زورگو، تحت لوای دین و مذهب و حقانیت اسلام و تشیع، اشعاری در مدح و منقبت خاندان عصمت و طهارت سروده و آثار ارزشمندی از خود به یادگار گذاشتند.

البته به نظر می‌رسد به دلیل جو اختناق و رعب‌آوری که در دوران حکومت بنی امیه و پس از آن حاکمان بنی عباس بر جامعه‌ی اسلامی حاکم بوده است، آثار و اشعار عاشورایی فرصت بروز و آشکار شدن نیافته‌اند و همین امر موجب شده تا از این‌گونه اشعار در قرون اولیه هجری چیزی به دست ما نرسد.

«بامطالعه‌ی تاریخ تشیع، چنین حاصل می‌شود که متأسفانه تا اوایل سده‌ی چهارم هجری، حتی اجازه‌ی عزاداری عمومی در سوگ سالار شهیدان و شهدای کربلا به شیعیان داده نمی‌شد. به دلیل حاکمیت فرمانروایان سنی مذهب در جای جای ایران و سخت‌گیری‌های متعصبانه‌ی آنان و در تقیه به

سر بردن شیعیان و شعرای شیعه مذهب، از پیشینه‌ی شعر عاشورا در سه سده‌ی آغازین هجری نمی‌توان مطلبی ارائه کرد» (کافی، ۱۳۸۶: ۱۱۷)

«با روی کار آمدن سلسله‌ی آل بویه، خصوصاً حکمرانی معزالدوله احمد بن بویه (۳۲۰ تا ۳۵۶) بر عراق و خوزستان و فارس و کرمان، به سبب ارادت دیرپای این دودمان ایرانی تبار به آل‌الله، سیاست کارگزاران حکومتی در ایران به نفع شیعه رقم خورد و با رواج تدریجی مذهب تشیع، ادب عاشورا نیز از نیمه‌ی دوم سده‌ی چهارم هجری، به تدریج فصل ممتازی را به خود اختصاص داد.»

(مجاهدی، ۱۳۷۹: ۱۵۹)

برخی از صاحب‌نظران، کسایی مروزی (۳۹۴-۳۴۱) شاعر فارسی زبان قرن چهارم هجری را نخستین شاعری می‌دانند که مرثیه‌های فارسی درباره‌ی شهیدان کربلا از او باقی مانده است.

«کسایی، نخستین شاعری است که به زبان فارسی شعر مذهبی سروده و راهی برای آیندگان گشوده است. جای بسی تأسف است که دیوان کسایی که به قول لباب‌الالباب، لبالب از مناقب خاندان علی (ع) و اولاد او بوده است از میان رفته است، اما قصیده‌ی موجود او که کهن‌ترین سوگنامه‌ی کربلاست، خوشبختانه به طور کامل باقی مانده و این نخستین سوگنامه‌ی عاشورایی در شعر فارسی است.» (هاشمی، ۱۳۸۶)

البته برخی در این که کسایی مروزی اولین شاعر فارسی‌زبان مرثیه‌سرای عاشورایی است تردید کرده‌اند و شاید دلیل این تردید آنها، انتقادهایی بوده است که درباره‌ی سروده‌های عاشورایی وی داشته‌اند و اشعار او را در این باب به لحاظ ساختار لفظی و محتوایی از انسجام و غنای کافی برخوردار نمی‌دانند.

«شعر ماتمی کسایی در سوگ‌حسین بن علی علیه‌السلام از ساختار مناسب لفظی و غنای محتوایی برخوردار نیست و در مقایسه‌ی آثاری از این نوع، خام و ابتدایی است.» (امین ریاحی، ۱۳۶۷: ۳۷)

بعضی از پژوهشگران نیز آغاز سرایش شعر عاشورایی را به سال‌ها و حتی قرن‌ها پیش از کسایی مروزی نسبت می‌دهند اما چون از شعرای شیعی فارسی‌گوی آن دوران اشعاری بجا نمانده و به دست ما نرسیده به ناچار کسایی را که اشعار عاشورایی او باقی مانده است اولین شاعر فارسی‌گوی مرثیه‌سرا نامیده‌اند.

شعر عاشورایی از آغاز تا دوره‌ی بازگشت در ادب فارسی

«از سده‌ی یک تا چهارم هجری ۱۳۱ نفر از شعرای آئینی و پر آوازه در قم می‌زیسته‌اند که به دو زبان فارسی و عربی شعر می‌گفته‌اند که متأسفانه امروز حتی یک بیت از آنان بر جای نمانده است» (مجاهدی، ۱۳۷۹: ۵۱)

بر این اساس، آنچه صحیح‌تر به نظر می‌رسد این است که شاعران شیعه فارسی‌زبان که از همان آغاز ورود اسلام به ایران، ارادت و علاقه قلبی خود را به خاندان پیامبر (ص) و اهل بیت (ع) نشان داده‌اند، پس از واقعه‌ی عظیم و جان‌سوز کربلا نیز اشعار و مرثیه‌هایی سروده‌اند و بسیار بعید به نظر می‌رسد که این همه شاعر ارادتمند اهل بیت در ایران باشد و هیچ‌گونه شعری درباره‌ی واقعه‌ی کربلا نسروده باشند. اما به هر صورت، گذر زمان و اختناق دوران حاکمان اموی و عباسی و پس از آنان سلاطینی که احیاناً نسبت به خاندان علی (ع) تعصب داشته‌اند و یا حوادثی که بعدها اتفاق افتاده باعث شده است که سروده‌های عاشورایی این شاعران به دست ما نرسد.

و اینک چند بیتی از یکی از مرثی‌نویسان کسایی:

آراست بوستان را نیسان به فرش دیبا	باد صبا در آمد فردوس گشت صحرا
ما و خروش و ناله کنجی گرفته مأوا	بیزارم از پیاله وز ارغوان و لاله
مدح و غزل نگویم، مقتل کنم تقاضا	دست از جهان بشویم، عز و شرف نجویم
مقتول کربلا را تازه کنم تولا...	میراث مصطفی را، فرزند مرتضی را

(کسایی، ۱۳۶۴: ۷۴)

سنایی غزنوی (وفات ۵۳۵ ه ق) شاعر فارسی‌گوی قرن ششم هجری در اشعار آئینی خود به
واقعه‌ی عاشورا اشاره می‌کند:

حبـدًا کـربـلا و آن تعظـیم	کز بهشت آورد به خلق، نسیم
و آن تن سر بریده در گل و خاک	و آن عزیزان به تیغ، دلها چاک
و آن گزین همه جهان، کشته	در گل و خون، تنش بیاغشته
و آن چنان ظالمان بدکردار	کرده بر ظلم خویشتن، اصرار
حرکت دین و خاندان رسول	جمله برداشته ز جهل و فضول
تیغها، لعل گون ز خون حسین	چه بود در جهان بتر زین شین ...

(سنایی، ۱۳۵۳: ۴۶۷)

از دیگر شاعران عاشوراسرای این دوره می‌توان به شاعرانی همچون عطار نیشابوری، امیر معزی و
قوامی رازی اشاره کرد.

«عطار نیشابوری در مرثیه‌ای مصیبت‌بار به رویداد قیام کربلا پرداخته و از شهادت سید مظلومان
سخن گفته و طاغوت صفتان را لعنت کرده است.» (کازرونی، ۱۳۸۲: ۸)

صد هزاران جان پاک انبیا	صف زده بینم به خاک کربلا
در تموز کربلا، تشنه جگر	سر بریدندش چه باشد زین بتر؟
با جگرگوشه‌ی پیمبر این کنند	و آن گهی دعوی داد و دین کنند
کفرم آید، هر که این را دین شمرد	قطع باد از بن زبانی کاین شمرد...

(عطارنیشابوری، ۱۳۶۴: ۶۳)

علاوه بر شاعران شیعی، برخی شاعران فارسی‌گوی قرن ششم و هفتم که اهل تسنن بوده‌اند نیز
به ذکر واقعه‌ی عاشورا پرداخته‌اند:

«سیف‌الدین فرغانی که شاعری از اهل سنت و حنفی مذهب بوده، قصیده‌ی غزایی تحت عنوان «ای قوم در این عزا بگریید» در عزای حسین بن علی (ه) سروده و خسته دلان را به ماتم سید شهیدان فراخوانده و خود بر منبر عزا نوحه‌سرایی کرده است.» (همان، ۹)

همچنین شیخ مصلح‌الدین سعدی شیرازی (متوفای ۶۹۱ هـ.ق) بزرگ‌ترین غزل‌سرای فارسی زبان، درباره‌ی واقعه‌ی عاشورا و امام حسین (ع) اشعاری نغز و دلنشین سروده است:

فردا که هر کسی به شفیعی زند دست	ماییم و دست و دامن معصوم مرتضی
یا رب به نسل طاهر اولاد فاطمه	یا رب به خون پاک شهیدان کربلا
یا رب به صدق سینه‌ی پیران راستگوی	یا رب به آب دیده‌ی مردان آشنا
دل‌های خسته را به کرم مرهمی فرست	ای نام اعظمت در گنجینه‌ی شفا

(کلیات سعدی، ۱۳۸۱: ۶۴۸)

و اما شاعر بلند آوازه‌ی عرفان، جلال‌الدین محمد مولوی بلخی (۶۰۴-۶۷۲) در دفتر ششم مثنوی معنوی خود به عزاداری شیعیان اهل حلب در سوگ سالار شهیدان اشاره می‌کند. وی در غزل پر شور و مشهور خود نیز این گونه از شهیدان کربلا یاد می‌کند:

کجایید ای شهیدان خدایی	بلاجویان دشت کربلایی
کجایید ای سبک روحان عاشق	پرنده‌تر ز مرغان هوایی
کجایید ای شهان آسمانی	بدانسته فلک را در گشایی
کجایید ای ز جان و جا رهیده	کسی مر عقل را گوید «کجایی؟»
کجایید ای در زندان شکسته؟	بداده وامداران را رهایی
کجایید ای در مخزن گشاده؟	کجایید ای نوای بینوایی؟
در آن بحرید کاین عالم کف اوست	زمانی بیش دارید آشنایی
کف دریاست صورت‌های عالم	ز کف بگذر اگر اهل صفایی

دلیم کف کرد کاین نقش سخن شد بهل نقش و به دل رو گر زمایی

(کلیات شمس، ۱۳۷۷: ۲۷۷)

در قرون هفتم و هشتم و نهم هجری نیز شاعران فارسی‌گویی همچون: خواجهی کرمانی، اوحدی مراغه‌ای، سلمان ساوجی، و عبدالرحمن جامی، به ذکر مصائب اصحاب امام حسین (ع) و واقعه‌ی عاشورا پرداخته‌اند:

حدیث مقتل او گر به گوش کوه رسد شود ز خون دل، اجزای او عقیق مذاب
و گر سپهر برد نام آتش جگرش کند به اشک چو پروین ستارگان را آب
به کربلا شد و کرب و بلا به جان خرید گشود بال و، ازین تیره خاکدان پرید

(خواجهی کرمانی، ۱۳۶)

در عصر تیموری یعنی در قرن دهم هجری نیز تعدادی از شاعران شیعی مذهب، در اشعار آیینی خود به ذکر واقعه‌ی عاشورا پرداخته‌اند. شاعرانی همچون باباغانی شیرازی (وفات ۹۲۳)، اهلی شیرازی (وفات ۹۴۲) و فصولی بغدادی (وفات ۹۶۳)، در اینجا به گوشه‌ای از اشعار عاشورایی آنها اشاره می‌شود:

هر گل که بر دمید ز هامون کربلا دارد نشان تازه مدفون کربلا
پروانه نجات شهیدان محشر است مهر طلا بین شده گلگون کربلا
در جستجوی گوهر یکدانه نجف کردم روان درود به جیحون کربلا
گرگان پیر دامن پیراهن حسین ناحق زدند در عرق خون کربلا
خونابه روان جگر پاره رسول در هر دیار سرزده بیرون کربلا

(دیوان بابا فغانی شیرازی، ۱۳۵۳: ۱۷)

اهلی شیرازی نیز در اشعار عاشورایی خود سروده است: